

“Mankafa, Mankurt” Kelimeleri ve “Añ Mañ” Şaşkınlık Sözü Üzerine

Ayten Atay*

Özet: Kaynaklarda “anlayışsız, aptal” şeklinde açıklanan mankafa birleşik kelimesinin *man* unsuru çeşitli şive ve ağızlarda “*mañka, mang, mank, mañ, bank, beng, beñ, ben, benge*: ahmak, akılsız, sersem” şeklinde geçmektedir. *Mang* kelimesinin b-’li ve ince şekillerinin de bulunması, Eski Türkçe *balıñglamak ~ beliñglemek* “birden korkup sıçramak, uykuda korkup sıçramak, korkmak” kelimesini akla getiriyor. *Bel bel ~ mel mel ~ mal mal* “şaşkın şaşkın, saf saf, bön bön”, *malak* “beceriksiz”, *baldan* “ahmak”; *belen* “deli” gibi kelimelerin varlığı, *Mang ~ bang* kelimesi ile *balıñglamak ~ beliñglemek*, *mun-* “saçmalamak, bunamak” gibi kelimelerin, *ba- ~ *ma- fiiliyle alakalı olabileceğini gösteriyor. Mankurt, kelimesi de mang + ır- filinden -t ile yapılmıştır.

Mang kelimesi başka bir şaşkınlık bildirme sözü olan “*añ*” ile beraber *añ mañ* “şaşkın, şaşkınlık” ikilemesi içinde de kullanılır. *Ang* “ahmak, sersem, akılsız” kelimesi ise, *al* “araç, hile, savaş oyunu, çıkar yol”, *añđıtmak* “yakalamak için hile yapmak, tuzak kurmak, etrafını sarmak”, *adaş-* “şaşırmak, yolunu kaybetmek” kelimelerinin kökü olan *a- filine bağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Şaşkınlık, bönlük, türev, anlam, Türk şiveleri.

About The Words ‘Mankafa, Mankurt’ And The Expression ‘Añ Mañ–Confusion’

Abstract: The *man* “component of the word” *mankafa*, which explained as “inconsiderate, stupid” in resources, seen as *mañka, mang, mank, mañ, bank, beng, beñ, ben, benge* “idiot, silly” in some accents and dialects . The forms of *mang* which begin with b- and there are some soft forms, this connotes the former Turkish word *balıñglamak ~ beliñglemek* “to startle, to stupefy”. The presence of words like *bel bel ~ mel mel ~ mal mal* “in surprise, silly”, *malak* “impractical”, *baldan* “stupid”; *belen* “insane”, could show that there is a relation among the

* Yrd.Do.Dr., Pamukkale Üniversitesi, DENİZLİ.

words *mang* ~ *bang* and *balıñğlamak* ~ *beliñğlemek*, *mun-* “to talk nonsense, to become senile” and the verb **ba-* ~ **ma-*. The word *mankuri* is also derived from the verb *mang* + *ır-* with *-t*.

The word *mang* is used in another word *añ* and *añ mañ* doubling that also means “confusion”. It can be connected to the verb **a-* which is the root of the words *ang* “idiot, foolish”, *al* “hoax”, *añđımak* “deceit to catch, to set a trap, to invade”, *adaşmak* “confusing to lose one’s way”.

Key Words: Confusing, stupidity, derivative, meaning, Turkish languages.

Türkçe Sözlük’te “1. anlayışsız, aptal, 2. hlk. sakağı hastalığına tutulmuş (at)” (1988: 987) şeklinde açıklanan *mankafa* birleşik kelimesi, Kırgız T.de *manğbaş* “mankafa” (Yudahin, 1088: 552), Anad. ağz.da *mangoğ* “kız çocuğu” (-Ks), “akılsız” (-Tr çevresi), *mangoğ olmak* “sarsılmak, sersem olmak” (Salda *Yeşilova-Brd) (DS, IX: 3122) şeklinde geçer. Hasan Eren kelimenin, çeşitli şivelerde geçen *mañka* kelimesi (*Tkm mañka* “sakağı”.-*Blk mañka, mañka awruw- Nog mañka-Kzk mañ*) ile *kafa* kelimesinin *mañka kafa* > *mankafa* şeklinde halk etimolojisi sonunda oluştuğunu belirtir (1999: 287). Çeşitli şivelerde *mankafa* ya da *manğbaş* şekillerinde görülen birleşik kelime “*kafa*” ve “*baş*” unsurları açıktır. Esas “*man*” şekli üzerinde durmak istiyoruz. *Man* kelimesi çeşitli şive ve ağzılarda, “*mañka, mang, mank, mañ, bank, beng, beñ, ben, benge*” şekillerinde görülüyor: Yeni Tarama Sözl. *Manğ* “ahmak, akılsız, sersem” (Dilçin, 1983: 153); Kırgız T. *manğ* “şaşalayan, apışık; *manğ bol-*: şaşalamak; *manğ baş*: mankafa, *başım manğ boldu*: şaşaladım, apıştım.” (Yudahin, 1988: 552), *manğka* “sakağı, himhim, ruam hastalığı” (Yudahin, 1988: 553); Yeni Uygur T. *mañka* “sümüklü, sakağı, ruam” (Necip, 1995: 261); Anad.ağz. *bank* “sersem, budala, şaşkın, hissiz” (*Buldan köyleri-Dz), *bank olmak* “sersem olmak” (Sürez *Bozdoğan-Ay) (DS, II: 521), *bañ bañ etmek* “şaşmak” (*Silifke-İç) (DS, II: 517), *mank* “sersem, ahmak” (Bekilli *Çal-Dz, Sarıcaeli-Çkl, *Erciş-Vn, Reyhan ve Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı, *Antakya-Hat, *Bor-Nğ, *Dörtöyol, *Kadirli, *Karaisalı-Ada), *mank olmak* “sersem olmak” (Sofular *Eğridir-Isp) (DS, IX: 3124), *manğ olmak* “kendinden geçmek” (-Mr) (DS, IX: 3122), *benlemek* “hayret etmek, şaşkırmak” (*Karaman-Kn), *benge* “sersem, budala, ahmak” (Morcalı *Karaman-Kn) (DS, II: 629, 625).

Mang kelimesinin *mang* ~ *bang* > *mong* ~ *möng* ~ *böng* > *moñ* ~ *bon* ~ *bön* kelimesiyle aynı olduğu söylenebilir. Hasan Eren, *bön* kelimesinin Eski T. *bün* ~ *mün* “suç” biçimiyle birleştirilmesinin ses ve anlam bakımından olanaksız olduğunu, Türkçe *bun* (<*buñ*) “sıkıntı” biçimiyle karşılaştırılmasının da büsbütün yanlış olduğunu (Räsänen: V 84 a, 347 b, 344 b; Clauson: ED 347 b.) belirtir (1999: 61). Türkçe Sözl. de *bön* “budala, saf” (1988: 222), Yeni Tara-

ma Sözl. de *bön* “saf, ahmak” (Dilçin, 1983: 39), Kıpçak T.de *bön* “saf adam, budala, şaşkın”, *moñ* “budala, şaşkın” (Toparlı vd, 2003: 36, 185); ağızlarda *bon* “unutkan, bunak, sarhoş” (Toreshev *Ardahan-Kr) (DS, II: 736), *böm* “bön, şaşkın” (Yeniköy-Ba, Ilgaz-İz) (DS, II: 769) olarak geçer. Ağızlarda bu isimden yapılmış fiiller görülür: *bönlenmek* “bilmemek, bilmezden gelmek” (-Kü, -Ml), *bönleşmek* (*Edremit-Ba; -Çr), *bönsetmek* “kandırmak” (*Bor-Nğ), *bönsütmek* (*Gürün-Sv) (DS, II: 769).

Ağızlarda, *bön* kelimesinin *man*’la ilgisini kurabilecek olan *bönkafa* “bön, şaşkın” (Kabaca *Uluborlu-Isp), *bönafa* (Mevlütler *Acıpayam-Dz), *bönüfe* (Güney *Yeşilova-Brd) (DS, II: 769) şekillerine rastlanır.

Mang (~ *man* ~ *mañ*) kelimesinin, *benlemek* “hayret etmek, şaşkırmak” (*Karaman-Kn), *benge* “sersem, budala, ahmak” (Morcalı *Karaman-Kn) (DS, II: 629, 625) gibi b-’li ve ince şekillerinin de bulunması, Eski Türkçe *beliñlemek* kelimesini akla getiriyor. Bu fiilin *balıñlamak* kalın şekli de vardır. Eski Türkçe *balıñlamak* ~ *beliñlemek* “birden korkup sıçramak, uykuda korkup sıçramak, korkmak” (Caferoğlu, 1993: 21), *beliñ* “korku”, *beliñlemek* “korkmak” (Gabain, 1988: 267). DLT. *beliñg* “düşman gelmesi yüzünden halka düşen ürküntü ve korku” (III/370), *beliñçi* “çok korkak, çok ürkek” (III/371), *beliñlemek* “korku ile uykusundan sıçramak, hayvan habersizce bir şeyden korkup sıçrayarak ürkmek” (III/409); Anad ağız. *belinlemek*, *beliñlemek* “şaşkınlıkla karışık korku duymak, irkilmek, ürkmek, uykudan sıçrayarak korku ile uyanmak, afallamak, şaşkırmak” (Kızılören *Sandıklı-Af, Akse, *Eşmeköyleri-Uş, İlyas *Keçiborlu-Isp vs.), *beğillemek* (*İnebolu -Ks), *beğirmek* (*Cide-Ks), *belemek* (*Lapseki-Çkl), *belenglemek* (Küçükabaca *Uluborlu-Isp), *belenlemek* (Kavak *Yeşilova, Tefenni-Brd vs.), *beliñlemek* (*Mut ve köyleri-İç), *belinglemek* (-Krs), *benğillemek* (*Ezine-Çkl), *benilemek* (*Düzce -Bo, -Sn vs.) (DS, II: 618).

Tahminimizce hem *balıñlamak* ~ *beliñlemek* hem *bank* ~ *bang* ~ *mank* ~ *mang* kelimesi kaynağı bir olan *ba- ~ *ma- fiil köküne dayanmaktadır. Çeşitli şive ve ağızlarda geçen şu kelimeler bunu destekler mahiyettedir: *bel bel* ~ *mel mel* ~ *mal mal* “şaşkın şaşkın, saf saf, bön bön”; “bol bol yiyen bel bel bakar” (Aksoy, 1984: 176) *mel mel bakmak* “üzgün üzgün ve sessizce bakmak” (*Acıpayam, Oğuz, *Güney) (Uygur, 2007: 229); *malak* “beceriksiz” (*Çivril, Çöplü), *baldan* “ahmak” (*Çal, Zeyve) (Uygur, 2007: 226, 42), *belek* “korku” (*Lapseki-Çkl) “korkak” (Yerkesik-Develi-Ky) (DS, II: 610); *belen*, *beleñ* “havale denilen hastalık” (*Sarayköy köyleri-Dz, Kırcaklı *Nazilli, Eymir *Bozdoğan-Ay vs.) “sara” (Düden *Acıpayam-Dz); *belen* “deli” (Hortu *Sivrihisar-Es), *belin* (Çamköy *Göhlisar-Brd) (DS, II: 612); *belen olmak* “havale gelmek” (*Sarayköy köyleri-Dz, *Bozdoğan, Alanlı-Ay) (DS, II: 613); *belemek* “şaşkınlıkla karışık korku duymak, irkilmek, ürkmek, uykudan sıçrayarak korku ile uyanmak, afallamak, şaşkırmak” (*Lapseki-Çkl) (DS, II: 618).

Çok aşına olduğumuz *bala* ~ *balak* “çocuk” kelimesini de aynı köke bağlamak mümkün, Kırgız T.de *balalık* “çocukluk, saflık” (Yudahin, 1988: 82) anlamıyla geçiyor. Çocukluk çağında aklın yeterince gelişmemiş olduğu, tecrübesiz ve saf olunduğu düşünülerek böyle bir anlam bağı kurulmuş olabilir.

Mang ~ *bang* ve *balınglamak* ~ *beliנגlemek* kelimelerinin kökü sayabileceğimiz *ba- ~ *ma- fiil köküyle alakalı olabilecek, belki bir yuvarlaklaşmayla oluşmuş *mu-n-* ~ *bu-n-* fiilinden de bahsetmek gerekir. DLT. de *munmak* “saçmalamak” (II/30), *munğan* “geveze” (I/140, 476). Atabetül-Hakayık’ta *bunmak* “bunamak” (Arat, 1992: XLIV) şöyle geçer: *hasislerni kötriip nefisni çalıp / azu kıtsuz ajun qarıp mu munar* (447, 448) “Hasisleri yükselterek, kıymetlileri yere vuruyor; yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?” (Arat, 1992: 98), Kıpçak T. *mun-* ~ *mona-* “bunamak” (Toparlı vd., 2003: 187). Bu fiilden “*mun*” ismi, DLT.de *mun kişi* “yüreği dölek, gönlü selek adam” (III/140) şeklinde geçer. Bu fiilden *munduz* kelimesi yapılmıştır: Eski T. *muntuz* “geri zekalı, aptal, şaşkın” (Bang, “*ManBeicht*”, s.180: **mun-ut-uz mun-* “kaybolmak, boş dolaşmak” + *ettirgen- pekiştirici -t- eki + fiilden isim -z*) Krş.M, II, s, *ärtiñü qal m. ermiş A.14* (Hamilton, 1998: 203); Kutadgu Bilig’de *munduz* “ahmak, budala” (Arat, 1979b: 320) “*yana oq buşup aydı ilig sözi / ayur ay biligsiz kişi munduzı*” (Arat, 1979a: 643.beyit) “Hükümdar aynı şekilde hiddetle konuşmaya devam etti ve dedi: -Ey bilgisiz, ey ahmak insan.” (Arat, 1988: 56); Kıpçak T. *munduz* “saf, temiz” (Toparlı vd., 2003: 188). Kırgız T.deki *manğız* “1. boş söz, 2. boş lakırdı söyleyen” (Yudahin, 1988: 553) kelimesi, *mang* kelimesinin Eski T. *mu-n-* ~ *bu-n-* (< ~ ma-n- ~ ba-n- ?) “saçmalamak, bunamak” ile ilgisini kuvvetlendiriyor.

Mang kelimesi taşıdığı sesler bakımından yansıma kelimeleri de hatırlatıyor. Hamza Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler* adlı doçentlik tezinde b, m seslerinin dudak sesleri olma nitelikleriyle ilgili olarak pek çok ses yansımaları örnekte “*düzensiz konuşma, seslenme, bağırma, hayvanların seslenmesi, iyi konuşamama*” anlamlarını ifade etmek üzere ön ses olarak kullanıldığını (*badı budu, badır badır, bankır bankır* vs.), önses b’nin (sıvı maddeler) kaynama, topaktan kaynayıp çıkma, kabarıp sönme, bu tarzda hareket etme, oynama genel kavramlarını taşıyan örneklerde yer aldığını, *bing, bung, böng, bunk, bünk, bun* birincil biçimlerine dayanan örneklerde birincil biçimi oluşturan n, ng, nk seslerinin kaynama, kabarıp sönme hareketlerini temsil ettiğini (*böngül böngül, bingülda-* vs), m sesinin de özellikle hayvanların bağırmasını, seslenmesini yansıtan birincil biçimlerin önsesinde bulunduğunu (*mağırmaq melemek* vb.) belirtir (Zülfikar, 1980: 40, 52).

Hamza Zülfikar’ın tezinde m-, b- ile başlayan ve -ng-, -nk- seslerini taşıyan yansıma kelimeler arasında bölünük ve şaşkınlıkla ilgili örnek gösterilmemiştir.

Mang kelimesi, taradığımız bazı kaynaklarda Farsça *beng* “uyuşturucu madde” kelimesi ile de karıştırılmıştır: Kırgız T. *manğ* (F) “1. uyuşturucu

madde (beng), *manğçılık* “uyuşturucu madde tiryakiliği, *manğgi* “narkotikle sersemlemiş, narkotik tiryakisi” 2. mec. beceriksiz adam, sersemcesine hareket eden” (Yudahin, 1988: 552, 553), *beng* (f.i) “1. afyon gibi uyuşturucu ve keyif verici “ban” denilen bir nebat ve bunun tohumu, esrar(bkz. benc)” (Devellioğlu, 1992: 105). Kelimenin *mang* yanında *mañka* şeklinin de görülmesi Yeni Uygur T. *mañka* “sümüklü, sakağı, ruam” (Necip, 1995: 261), Farsça *beng*’in ad bildirmesine karşılık, *mang* ~ *mank* ~ *manka*’nın sıfat bildirmesi *mang*’ın Farsça *beng*’den gelmediğini gösteriyor.

Mang ~ *man* ~ *ban* kelimesinin çeşitli türevlerinden bahsetmek gerekirse şunları söyleyebiliriz: Türk şive ve ağızlarında sık görülen türevlerden biri, +ağı > +av ile yapılan *mankağı* > *mankav* ~ *manav* şeklindedir: Kıpçak T. *mañkav* “mankafalılık” (Toparlı vd. 2003: 177), Anad. ağz. *manav* “akılsız, ahmak” (Çepni *Gemerek-Sv, -Ky) (DS, IX: 3122), *banavi* “ahmak, budala” (-Brd, -İst) (DS, II: 516); Kazak T. *manavrasuv* “uykulu- uyanık, yarım uykulu halde olmak”, *manavratuv* “sıcak veya rahat bir yere gelince uyku basması” (Oraltay, 1984: 194), Kırgız T. *manğoo* “gabi, mahdut, saf” (Yudahin, 1988: 553).

Genellikle sıfat yapan isimden isim yapma eki +l (Gabain, 1988: 44) ile *mang* kelimesinin *mang* ~ *mong* ~ *mung* ~ *munk* ~ *ming* ~ *mink* gibi şekillerinden + l ile çeşitli türetmeler yapıldığı anlaşılmaktadır: Eski T. *muñgul*, *muñul*, *munkul* “şaşkın” (Gabain, 1988: 287), *mongul* “kavim adı, hezeyan, saçma, saf-sata, gevezelik” (Caferoğlu, 1993: 88); Anad. ağz. *muğal muğal* “sessiz sessiz, bön bön, şaşkın ve üzgün (bakmak için)” (Gelendost-Isp; Karamanlı *Tefenni-Brd), *mağal mağal* (Kumdanlı *Yalvaç-Isp) (DS, IX: 3216). Bu kelimenin “*munkıl*” şekli için Hasan Eren şöyle söyler: “Tokat çevresinde tespit edilen *munkıl* “neşesiz, gevşek, sölpük adam” etimolojisine gelince: Prof. Tietze bu kelimenin Bulgarcadan alındığını ileri sürerek Bulgarca *mänkio*, *mänkia* “der, die langsam, mühsam spricht o der liest; der, die beim lesen stottert; der, die murmelt, muf felt” kelimesini veriyor. Ancak bu veri, ses ve mana bakımlarından *munkıl* kelimesini izah etmekten uzaktır. Esasen dar bir çevrede kullanıldığı anlaşılan bu kelimenin Bulgarcadan geldiği söylenemez.” (Eren, 1960: 331); Clauson da *muñgul* “bön” kelimesinin kavim adı Mongğol kelimesiyle tesadüfi bir benzerlik taşıdığını belirtir (1972: 768).

+zeki ile *mang* ~ *ban* ~ *bang* ~ *mañka* kelimesinden türemiş görünen “*banaz*” kelimesinden de bahsetmek gerekir. Kelime Anad. ağz.da şöyle geçer: *banaz* “sersem, beceriksiz, akli ermez” (-Brd, -Dz ilçe ve köyleri) (DS, II: 516), *banaz olma* “baş dönme, sendeleme” (İlyas *Keçiborlu-Isp), “şaşma” (Çumköy *Göhlisar, Yayla *Tefenni-Brd), “deliye dönme” (Çumköy *Göhlisar-Brd), *banazırmak* “sersemlemek” (Yukarıkaraçay *Acıpayam-Dz) (DS, II: 516); Kırgız T.de *manğız* “1. boş söz, 2. boş lakırdı söyleyen” (Yudahin, 1988: 553).

+ır – ile yapılmış *mangır-* fiili, çeşitli şivelerde şöyle geçer: Kazak

T. *mângirüv* “başı dönerek afallamak”, *menirev* “hiçbir şeyden anlamayan beyinsiz” (Oraltay, 1984: 197, 199); Kırgız T. *mañıray-* “dikkatle ve korkarak bakmak: *Biz kirip barganda mañırayıp karap kalıstı* “Biz girdiğimizde (bize) şüphe ve korku ile gözlerini diktiler.”, *mañıroo* “gabi, mahdut, saf” (Yudahin, 1988: 553). “*Mankurt*” kelimesi de bu fiilden-t ile yapılmıştır. Ana-beyit mezarlığının bir efsanesine göre, Sarı Özek’i işgal eden ve Kırgızların komşusu olan Juan Juanlar tutsaklara korkunç işkenceler yaparlarmış. Islak deve derisini tutsağın kazınmış başına sımsıkı sarar, kızgın güneş altında birkaç gün bırakırlarmış. Islak deve derisi güneş altında kururken tutsağın başını mengene gibi sıkar, bu acılar sonunda tutsak ya ölür ya da aklını, hafızasını yitirir, kim olduğunu, hangi soydan geldiğini bilmeyen itaatkâr bir köle olurmuş. İşte bu kölelere *mankurt* adını verirlermiş (1923 Turk.org: 26.05.2008). Anad ağz.da kelime, *mengürt* “büyükbaş hayvanları bağlamak için ağaçtan yapılmış bu biçimindeki halka” (Ficek*Reşadiye-To, Bayadı-Or, -Tr) (DS, IX: 3163) şeklinde geçer. Anlaşıyor ki *mangurt* ~ *mankurt* ~ *mankurt*, “aklı alınmış, saf hale getirilmiş, salaklaştırılmış” anlamına geliyor.

+da- /+de- ekiyle yapılmış fiiller ve bu fiilden yapılmış isimler de görülür: Kazak T. *mendev* “halsiz, güçsüz, kuvvetsiz hale gelmek” (Oraltay, 1984: 199); Yeni Uygur T. *meñdeş* “şaşıрма, ne yapacağını bilemeden dengesini kaybetme; uykudan dengesiz bir davranışlar içinde uyanma”, *meñdigek* “uyurgezer”, *meñdigüç* “uyurgezer”, *meñdimek* “şaşırmak, ne yapacağını bilemeden dengesini kaybetmek, uykudan dengesiz davranışlar içinde uyanmak” (Necip, 1995: 267).

Kazak T.de kelimenin *mang* yanında *mav* şekline de rastlanıyor: *mavdas* “açıkgöz değil, yavaş, salak hareket eden, akli yavaş alan kimse”, *mavbastık* “salaklık” (Oraltay, 1984: 196).

Sonuç olarak *man* + *kafa* birleşik kelimesinde yer alan *man* ~ *mang* ’la ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

Kelimenin hem b-’li *bang*, hem ince *beng* şeklinin bulunmasına, Türkçede b- sesinin önseste m- sesine göre daha asli bir ses olmasına ve önseste m- ’nin bulunmasının b’den değişme yoluyla ve özel şartlara bağlı olarak ortaya çıkmasına ve aralarında anlam paralelliği ve yakınlığı bulunmasına bakarak *mang* ~ *bang* kelimesi ile Eski T. *balıñlamak* ~ *beliñlemek* kelimesi ortak bir köke yani* ba- ~ * ma-fiil köküne dayandırılabilir. Eski T. *mun-* “saçmalamak”, *bun-* “bunamak” fiilinin *ma-n-*’dan yuvarlaklaşma olduğu da düşünülebilir. Türk şive ve ağızlarında geçen yukarıdaki *bel bel* “şaşkın şaşkın”, *malak* “beceriksiz”, *baldan*, “ahmak”, *belen* “deli”, *banaz* “sersem, beceriksiz, akli ermez” gibi kelimeler *mank* kelimesinin *ma-n-* fiilinden -k eki ile, mañka şeklinin *ma-n-* fiilinden -ka eki ile türemiş olabileceğini düşündürüyor. “*Bilindiği gibi -k eki eski ve yaygın bir sıfat yapma ekidir: donuk, yanık, bunak vs. Bu sıfatlardan bir takımı*

aşağılama yoluyla insan karakterini gösterir: alık, sapık, yılışık vs. Çözümleri güç veya şüpheli bazı kelimeler de -k ekinin türevleri sayılabilir: körk < kör-ük, bark < barı-k, Türk < türü-k; .)” (Banguoğlu, 1990: 249). -ka eki de “Eski T.de oldukça yaygın şekilde türlü anlatımda adlar ve sıfatlar yapmıştır: yonga, tamga, yoriga > yorga vs” (Banguoğlu, 1990: 238). Farsça *beng* kelimesinin ad bildirmesine karşılık, *mang* ~ *mank* ~ *manka* kelimesi sıfat bildirir. Bu da kelimenin ma- ~ ba- ~ bu- ~ mu- gibi bir Türkçe fiile dayanabileceği tezini kuvvetlendirmektedir.

Mang kelimesi başka bir şaşkınlık bildirme kelimesi olan “*añ*” ile beraber *añ mañ* “şaşkın, şaşkınlık” (Toparlı vd., 2003: 9) ikilemesi içinde de kullanılır. “*Añ mañ*”, Anad. ağz.da şu şekillere girmiştir: *angabak*, *añgabak* “ahmak, sersem akılsız” (İlyas *Keçiborlu, *Senirkent, Nudra *Şarkikaraağaç, Gönen –Isp vs.) (DS, I: 262), *añkabak* (-Af, -Isp vs.), *angıbak* (Şeref *Yatağan-Mğ) (DS, I: 263), *eneben olmak* “şaşırmak” (Yukarıseyit *Çal-Dz, *İnegöl –Brs) (DS, V: 1747), *engi bengi olmak* “şaşmak, şaşakalmak” (Üçkuyu -Dz, *Eymir, Sürez *Bozdoğan-Ay, *Milas-Mğ), *enge benge olmak* (*Çal-Dz), *engibenk olmak* (*Sarayköy-Dz), *enibeni olmak* (-Ba), *enk beng olmak* (Çığı *Dinar-Af, Darıveren *Acıpayam-Dz) (DS, V: 1754), *eğit meğit olmak* “şaşırmak, hayrete düşmek” (*Gelendost-Isp) (DS, V: 1680) *enben olmak* “şaşırmak” (Tepeköy *Torbalı-İz), *engibenk* “hayret, şaşma” (Hırka *Tavas-Dz, Hasköy *Bayındır-İz, Çavuşköy *Babaeski-Krk), *engibenk olmak* “boş bulunup ani bir şeyle irkilmek, korkmak” (Tahtacı-Isp, -Dz) (DS, V: 1754)

Tuva T.de de buna benzer *eñbek* “kronik hastalık” (Arıkoğlu, 2003: 42) kelimesine rastlanıyor.

Ang mang tekrar grubunda geçen “*añ*” kelimesine gelince, Eski T.de *añ* kelimesinin anlamları şöyledir: *añ* (*añ* ?) “kusurlu, eksik, kırık, boşluk, boş, hiç, yarık, esneme” (Hamilton, 1998: 135), *añ* “av hayvanı, avlanmış hayvan” (Orkun, 1987: 760), Kutadgu Bilig’de *añga* “değersizce, kıymetsizce; metinde “şaşkın şaşkın” şeklinde manalandırılmıştır: *negü teg yaraşur sanğa ya mañga / törü bilmese öz yorisa aña* (Arat, 1979a: 4008. beyit) “Töre bilmeden şaşkın şaşkın dolaşmak, sana veya bana nasıl yakışır.” (Arat, 1988: 290), Kıpçak T. *anğı* “aklı az, salak kimse” (Toparlı vd. 2003: 9), Anad. ağz. *ang* “ahmak, sersem, akılsız, dangalak, angıt” (-Bt), *anga* (*Şarkikaraağaç-Isp, *Bigadiç-Ba, *Zile-To vs.) (DS, I: 262)

Ang kelimesi, Eski T. *al* “araç, hile, savaş oyunu, çıkar yol, dolap” (Hamilton.1998: 132), Türkmen T. *alcıramak* “şaşırmak”, *alñasamak* “acele etmek, telaşlanmak” (Kara, 2001: 154), Yeni Uygur T. *aligeden* “ahmak, aptal” (Necip, 1995: 10); Anad ağz. *alak* “şaşkın, sersem, alık (bakış)” (Devri *Bucak-Brd, Yaraşlı *Haymana-Ank) (DS, I: 189); Türkiye T. *alık* “akılsız, sersem, budala, ebleh” (Türkçe Sözlük, 1988: 51); Eski T. *armak* “aldatmak”, *arturmak* “kan-

dırmak” (Caferoğlu, 1993: 13, 14), Kazak T. *arsar* “şaşkın, tereddüt ve şüphe içinde bulunan” (Oraltay, 1984: 48), DLT. *yap ~ yup* “hile, al” (III/142, 159), Anad ağz. *abul* “aptal” (*Zile-To), *abuk* “sersem” (*Boyabat-Sn), *abuğlamağ* “aldatmak” (Uluşiran *Şiran-Gm), *abut* “iş bilmez, sersem” (*Zile-To) (DS, I: 32, 35) [DLT.deki *yap ~ yup* “hile, al” (III/142) ile alaka kurulabilir: *yap ~ ap*’tan *ap+ıl > abil > abul*; *abuk* ve *abut* da bunlarla karşılaştırılabilir.], Tatar T. *adaş-* “şaşırmak, yolunu kaybetmek” (Şahin, 1999: 307) “*Sin de dustım kaytçı tugañ ilge / Yörme elé çitte adaşıp*: Sen de dostum, dönsene yurda, gezme gayri gubette şaşkın” (Şahin, 1999: 492/18) gibi türevleri olan a- fiil köküne dayandırılabilir.

Ang ~ eng isim şekli yanında *ang-* ~ *eng-* gibi fiil şekillerine de kaynaklarda rastlanıyor. *Ang-* fiili, DLT.de *eñgmek* “şaşmak” (I/174, 252), *eñgtürmek* “işinde şaşırtmak, dandırmak” (I/290), *añgıtmak ~ eñgıtmek* “şaşırtmak” (II/274); Kutadgu Bilig’de *eñg-* “şaşmak” (Arat, 1979a: 5967, 6390. beyit); Anad. ağz.da *angıtmak* “şaşırmak, aptallaşmak” (Düzköy *Keşap-Gr) (DS, I: 267), *anıtmak, añıtmak* “aptal, aptal, şaşkın şaşkın bakarak durmak, bakakalmak” (Bayat *Emirdağ-Af, *Eşme ve köyleri-Uş, -Dz, *Sivrihisar-Es vs.) (DS, I: 271) şeklinde geçer.

Bu *ang-* fiili tahminimizce y-’li şekilde olan “şaşırmak, yanmak” anlamındaki *yang-* fiilidir: Eski T. *yangılmak* “yanılmak” (Caferoğlu.1993: 185), İki şeklin ikileme içinde birlikte kullanıldığı durumlar aşağıda gösterilmiştir: Eski Anad T.de *eñü yañu olmak* “şaşırmak” “*eñü yañu olup örü turdı şāh / yüridi kız añladı vü didi āh*” (Dilçin, 1991: 605, 2174), Yeni Tar Söz. *eñü yañu* “şaşırmış, şaşkın” (Dilçin, 1983: 83), Anad. ağz. *eñi yeñi* “şaşma bildiren ünlem” (*Mecitözü-Çr), *enit yanıt olmak* (*Yalvaç-Isp, *Nazilli-Ay) (DS, V: 1758, 1754), *enü yenü olmak* “şaşmak” (*Merzifon-Ama), *en yan kalmak* (*Bodrum-Mğ), *enyan olmak* (*Çal-Dz, -Çkr) (DS, V: 1754), *enayan olmak* “şaşırmak” (-Çr) (DS, V: 1743).

Yang- ~ *yangıl-* fiilinin *ang-* fiiliyle ilgisini gösteren bir kelime *yenki* “şaşkın, aptal, alık” (Şabanözü *Polatlı-Ank) (DS, XI: 4247) kelimesidir.

Ang- fiili tahminimizce a-n-k- şeklinde oluşmuştur. “*Eski T.de -ik- ayrı bir edilen çatı ekidir (basıkmak, soyukmak). Bununla yapılmış kelimelerden dilimizde edilen, edinen ve berkitme anlamlarında bir sıra kelimeler kalmıştır: ayıkmak, sınıkmak, görükmek, kanıkmak, dolukmak, yanılmak vs.*” (Banguoğlu, 1990: 280) a-n-k- fiili için de “aldanmak, aldatılmak” gibi bir edilen çatı anlamı düşünülebilir. “*Bu -ik- eki bazı kelimelerde akıcı sesdeşler önünde seslisini ya da eklendiği tabanın seslisini düşürmüş görünür: bur-uk-mak > burkmak, koru-k-mak > korkmak, alkmak, kalkmak, sarkmak, vs.*” (Banguoğlu, 1990: 280), *ank-* fiilinde de bu ses hadisesi görülüyor.

Ang ve *ang-* ~ *eng-* ile ilgili olabilecek başka bir fiil *ent-* fiili ve onun

türevleridir. Kıpçak T. *ent-* “şaşmak, hayran olmak” (Toparlı vd, 2003: 74), DLT. *endik* “şaşkın” (I/106), Eski Anad T. Süh. Nev. *endikmek* “şaşalamak, şaşkırmak, ürkmek” (Dilçin, 1991: 2187, 1882), Yeni Tar Söz. *endikmek* “şaşalamak, acemilik göstermek, şaşkırmak, türkmek” (Dilçin, 1983: 83), Kırgız T. *entele-* “şaşkın bir hale düşmek, afallamak, telaş göstermek”, *entenğde-* “acele ve şaşkın hareketler yapmak” (Yudahin, 1988: 334); Anadağz. *endik* “utangaç, sıkılğan” (Bayralar-Ant, Eldirek *Fethiye-Mğ) (DS, V: 1746), *endikmek* “şaşırtmak” (Geyran *Niksar-To) “duraksamak, kararsız olmak” (*Narlıdere-İz), “sabırsızlanmak”(Salman *Akkuş-Or) “utanmak, sıkılmak” (*Fethiye-Mğ), “herhangi bir şey karşısında refleksiz hareket etmek” (*Anamur-İç) (DS, V: 1746).

Ent- fiili de a-n-i-t- > ant- > ent- şeklinde gelişmiş olabilir. Çünkü dilimizde tek heceli -t-’li başka örnekler de vardır. “*Bunlar bu ekin akıcılarla kapanan tek heceli köklere gelmesiyle ve sesli düşmesiyle oluşmuş olmalıdırlar: yırtmak < yırt-ıt-mak, sürtmek, örtmek, iltmek, yontmak, eyt- < ayıtmak vs.*” (Banguoğlu, 1990: 292).

Ang isim ve *ang-* fiil şeklinden *mang* türemelerine benzer türetmeler yapılmıştır: *ang* ~ *ank* + *ağı* ’ dan gelmesi muhtemel *añkav* kelimesi çeşitli şivelerde geçer: Yeni Uygur T. *añkav* “duygusuz, ahmak, akılsız, budala, aptal” (Necip, 1995: 13), Kırgız T. *anğkoo* “safdil, saf, aptalca, basit: *ak koydon anğkoo, boz koydon momun:* beyaz koyundan daha saf, boz koyundan daha yavaş, sakin”, *anğkoolan-* “yalandan saf gibi görünmek”, *anğkooluk* “aptalımsılık” (Yudahin, 1988: 35), Kazak T. *anğav* “her denilene inanan, saf”, *anğavsuv* “kendini saf gibi göstermek” (Oraltay, 1984: 16). “*Eng*” ince şeklinden Kırgız T.de *enöö* “dalgın, ağzı açık, beceriksiz, gabi, enayi”, *enöölük* “dalgınlık, alıklık” (Yudahin, 1988: 334) kelimeleri bulunur.

Ang ~ *anga* ~ *angı* isminden *mangır-* ’ da olduğu gibi +r- ile *angır-* fiili yapılmıştır: Kırgız T. *anğır-* “tereddüt ve kararsızlık içinde kalmak, şaşalamak, apışıp kalmak” (Yudahin, 1988: 34), Yeni Uygur T. *añkarmak* “dili tutulmak, keçeleşmek, uyuşmak” (Necip, 1995: 13), Kazak T. *angırt* “dikkatsiz, saf” (Oraltay, 1984: 16).

Tıpkı *mang* kelimesinden türeyen *mañaz* ~ *bañaz*, *mañal* türevleri gibi +l ve +z ile *ang* ~ *ank*’ dan da *angal*, *angaz* kelimeleri türemiştir: Kazak T. *anğal* “dikkatsiz, saf”, *anğılđak* “içinde sır saklamayan gönüllü kimse” (Oraltay, 1984: 16), Anad. ağz. *angıl* “aptal bakışlı” (*Niksar-To) (DS, I: 266), *angıldak* (Kötüboynul-Yz), *angalak* (Araplı-Yz), *añıldak* (-Brs) (DS, I: 263); *angaz* “ahmak, sersem, akılsız, dangalak” (*Alaşehir-Mn vs.) (DS, I: 263), *anız*, *añız* “aksi ve inatçı kimse” (*Eğridir köyleri-Isp) (DS, I: 272). ikileme olarak kullanılan, bildiğimiz “*aval*” kelimesi burada geçen *angal* ~ *añal* ’ın, ñ > v sızıcılaşması sonucu oluşmuş şekli olmalı. Bu ses değişmesi *añ* > *av*, *mañbas* > *mavbas* “man-

kafa”, *avsar* “cesur, delimsi” (Oraltay, 1984: 196, 24) örneklerinde de geçer.

Ang isminden+de- eki ile türemiş örnekler ise şunlardır: Yeni Uygur T. *añdimak* “izlemek, gözetlemek” (Necip, 1995: 13), Teleüt T. *añda-* “avlanmak” (Sırkaşeva vd. 2000: 5); DLT. *añđımak* “yakalamak için hile yapmak, tuzak kurmak, etrafını sarmak” (I/311, 401). Anlaşıyor ki *añ* > *av* kelimesi; şaşkın, yakalamak için şaşırtılan varlık; *avlamak* da yakalamak için hile yapmak ve şaşırtmak anlamına geliyor.

Ang’a bağlı türemiş diğer şekiller arasında şunları sayabiliriz: Kıpçak T. *angıt* “angit kuşu” (Toparlı vd, 2003: : 9). Hasan Eren, *angıt* kelimesini, “1. tüyleri kiremit renginde, ördeğe benzer bir su kuşu 2. ahmak” şeklinde tarif ettikten sonra bu su kuşunun çıkardığı sese binaen ses yansımalarıyla bu adın verildiğini belirtip şu bilgileri kaydetmiştir:

“Ramstedt (NyK 42: 230) Türk diyalektlerinde kullanılan *añır*’ı Moğolca *añgir* biçimiyle birleştirmiştir. Daha sonra Ramstedt (SKE 11) Moğolca *añgir* “the yellow-red coloured duck” ve Orta T. *añıt* biçimini (? işaretliye) Korece *añ* (wen-añ) “the mandarin duck, Anser galriculata”) adıyla karşılaştırmıştır. Bazin (Studia Turcica 55-59) Ramstedt’in birleştirmelerini değerlendirmiş, (*h*)*añ* biçimindeki bir yansımadan yola çıkarak *angır* sözünü *(h)añ-kır- fiilinden -t- ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamıştır. Räsänen (V 21 a) çağdaş Türk dialektlerinde kullanılan *añgir añar*, *añgar* biçimlerinin Moğolcadan geldiğini yazmış, *añıt(añıt)* maddesine gönderme yapmıştır. Doerfer: TMEN 563; Clauson: AM 18: 211(Moğolca *añgir* biçimiyle birleştirilemez)” (Eren, 1999: 13)

Kanaatimizce angıt kelimesi yukarıda belirttiğimiz *ank-* ~ *enk-* ~ *ang-* ~ *eng-* şekilleri gösteren fiilden, -t eki ile türemiştir. Kelime, Anad ağız.da şu şekillerde görülür: *angat* “ahmak, sersem, akılsız” (*Maçka köyleri-Tr), *angot* (*Maçka köyleri-Tr), *angud* (*Ermenek-Kn vs.) *angut*, *añgut* (İncesu *Çiftlik, *Dinar-Af vs.), *anıt* (Bereketli *Tavas-Dz vs.) (DS, I: 263), *angıt* “yaşlanmış, işe yaramaz hale gelmiş hayvan” (*Mersin-İç) (DS, I: 267), *enityanıt olmak* “şaşırmak” (*Yalvaç-Isp, *Nazilli-Ay) (DS, V: 1754)

Sonuç olarak *ang*’la ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: *mank* ~ *manka*’da olduğu gibi *ang* da *ang* ~ *anga* ~ *angı* gibi değişik şekiller gösteriyor. [Anad ağız. *enge benge olmak* “şaşırmak” (*Çal-Dz) (DS, V: 1754.)] Tahminimizce bu şekiller kök fiil olan a-’nın değişik yapım ekleriyle olan bağlantısından kaynaklanıyor. *Manka*’nın ma-n-ka’dan, *mank* ~ *mang* ’ın ma-n-k(g) ’dan gelmesi gibi *ank* ~ *ang*, a-n-k(g) ’dan, *anka* ~ *anga* da a-n-ka’dan gelmektedir. Hem *anga* ~ *ang* hem *manka* ~ *mank* kelimeleri dönüşlülük veya edilgenlik bildiren; şaşkınlığa uğratılma, aldanma, ani bir korkuya dayanan şaşkınlık ve afallamayla, irkilmeyle ilgili bir anlam taşıyan iki ayrı fiilden türemişlerdir. Anadolu ağız.da geçen şu anlam da bunu doğrulamaktadır: *engibenk olmak* “boş bulunup ani bir şeyle

irkilmek, korkmak” (Tahtacı-Isp, -Dz) (DS V: 1754); aynı köke bağlı *ent-* ve *enk-* ~ *eng-* (~ *ank-* ~ *ang-*) fiillerinin anlam paralelliğini de unutmamak gerekir: Yeni Tar Sözl. *endirmek* “şaşalamak, acemilik göstermek, şaşırarak, ürkmek” (Dilçin, 1983: 83); DLT. *enğürtmek* “işinde şaşırtmak, dandırmak” (I/290), *anğıtmaq* ~ *enğitmek* “şaşırmak” (II/274) Eski T. *al* “araç, hile, savaş oyunu, çıkar yol, dolap” (Hamilton, 1998: 132), DLT. *anğıtmaq* ~ *enğitmek* “şaşırtmak” (II/274), *anğıdımak* “yakalamak için hile yapmak, tuzak kurmak, etrafını sarmak” (I/311, 401), Kazak T. *arsar* “şaşkın, tereddüt ve şüphe içinde bulunan” (Oraltay, 1984: 48), Tatar T. *adaş-* “şaşırmak, yolunu kaybetmek” (Şahin, 1999: 307) kelimeleri ile *ang* isim şekli ve *ant-* > *ent-*, *ang-* ~ *ank-* ~ *eng-* ~ *enk-* fiil şekilleri taşıdıkları anlam itibarıyla, anlamı için “yakalamak için şaşırtmak, hile yapmak, korkutmak” diyebileceğimiz *a- köküyle alakalı olmalı.

Kaynaklar

- AKSOY, Ömer Asım (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK, Yay. Ankara
- ARAT, Reşid Rahmeti (1979a), *Kutadgu Bilig-I Metin*, TDK, Yay. Ankara
- _____ (1979b), *Kutadgu Bilig-III, İndeks*, TKAE, Yay. İstanbul
- _____ (1988), *Kutadgu Bilig, Çeviri*, TTK, Yay. Ankara
- _____ (1992), *Atebetü'l-Hakayık*, TDK, Yay. Ankara
- ARIKOĞLU, Ekrem, Kuular Klara (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Yay., Ankara
- ATALAY, Besim (1986), *Divanü Lugati'l-Türk Tercümesi-I, II, III*, TDK, Yay., Ankara
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, TDK, Yay. Ankara
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford
- Derleme Sözlüğü (DS) (1993), *I. Cilt*, TDK, Yay. Ankara
- _____ (DS) (1965), *II. Cilt*, TDK, Yay. Ankara
- _____ (DS) (1972) *V. Cilt*, TDK, Yay. Ankara
- _____ (DS) (1977) *LX. Cilt*, TDK, Yay. Ankara
- _____ (DS) (1979) *XI. Cilt*, TDK, Yay. Ankara
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1992), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK, Yay., Ankara
- _____ (1991), *Mes'üd Bin Ahmed Süheyl Ü Nev-Bahār*, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara
- EREN, Hasan, (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara
- _____ (1960), “Anadolu Ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapça Kelimeler”, *TDAY-Belleten*
- GABAİN, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK, Yay., Ankara
- HAMILTON, James Russell (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, TDK, Yay. Ankara
- KARA, Mehmet (2001), *Türkmençe*, Akçağ Yay., Ankara

- NECİP, Emir Necipoviç (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Rusçadan Çeviren: İklil Kurban), TDK.Yay. Ankara
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, TDK. Yay., Ankara
- SIRKAŞEVA L.T.Ryumina, Kuçigäşeva N.A.(2000), *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Çev.Şükrü Halük Akalın, Caştegin Turgunbayev), TDK.Yay. Ankara
- ŞAHİN, Erdal (1999), *Yurt Konulu Tatar Cırları*, TDK. Yay. Ankara
- TOPARLI Recep, Vural Hanifi, Karaatlı Recep (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK. Yay. Ankara
- Türkçe Sözlük (1988), TDK.Yay. Ankara
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2007), *Denizli İli Ağzı Sözlüğü*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları.
- YUDAHİN K.K., Taymas Abdullah (1988), *Kırgız Sözlüğü*, TDK. Yay. Ankara.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1980), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler, I İnceleme*, Ankara Üniv. DTCF, Doçentlik Tezi, Ankara.